

Critical analysis of the assumptions of Quranic doubts in the book "A Critical Look at the Theoretical Foundations of Prophethood"

Hamid GHorban Pour *¹, Hosein Jeddi ²

*1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, University of Guilan, Rasht, Iran, Email: ghorbanpour1363@guilan.ac.ir

2. PhD in Quran and Hadith Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran, Email: jeddi.hossein1991@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:
Received 9 May 2025
Received in revised form 06 July 2025
Accepted 6 August 2025
Available online 19 September 2025

Keywords:
Presupposition, Quranic doubts, distortion of the two covenants, Hojjatollah Nikoei

ABSTRACT

Research Objective: The main objective of this research is to critique and examine the assumptions and baseless claims of the book "A Critical Look at the Theoretical Foundations of Prophethood" by Hojjatollah Nikoei, which has attempted to cast doubt on the fundamental beliefs of Muslims by raising undocumented doubts, especially in the areas of the miracle of the Quran, the infallibility of the Quran, and the issue of finality.

Research Method: This research has evaluated and criticized the author's assumptions by adopting an analytical-critical method. In this regard, his arguments regarding the theoretical foundations of prophethood and criticism of the Quran have been carefully examined, and its argumentative shortcomings have been revealed.

Findings: The study and critique of the book show that the author's assumptions and claims in many cases lack valid argumentative support and are based on incorrect perceptions. The most important points criticized in this research are:

- Expediency in determining the size of the Holy Quran
- Failure to raise trivial and unimportant issues in the Quran
- Mechanisms for overcoming local and regional issues in the Quran
- The gradual revelation of verses and its role in the dynamics of the Quran
- Wrong assumptions about the Holy Bible
- Inaccurate statement of the reasons for the invalidity of the Testaments

Conclusion: Finally, this research shows that the doubts raised in the book in question do not have the necessary credibility and are based on incorrect and illogical assumptions. Therefore, not only can they not have an impact on genuine Islamic beliefs, but they themselves need to review and correct their intellectual foundations.

Cite this article: Ghorbanpour, J, Hamid, Hossein (1404) Critical analysis of the assumptions of Quranic doubts in the book "A critical look at the theoretical foundations of prophecy", New Research in Islamic Humanities Studies , Volume 4, Issue 7 ,143-159 <http://doi.org/10.22034/api.2025.2049279.1123>

© The Author(s).

Publisher: University of Lorestan.

DOI: <http://doi.org/10.22034/api.2025.2049279.1123>

1. Introduction

The contemporary proliferation of communication platforms and social networks has facilitated the spread of doubts and skepticism towards Islam and the Quran. Among recent works, Hojjatollah Nikoos's book, "A Critical Look at the Theoretical Foundations of Prophethood," stands out for its forceful objections. The book challenges general prophethood, the specific prophethood of Prophet Muhammad, the historical reliability of the Quran, and, in its fourth section, makes substantive criticisms of the Quran's content. This article focuses on the "preliminaries" of this fourth section, which serve as the underlying assumptions for Nikoos's specific objections..

1-1. Research Questions

This article seeks to answer the following primary question: What are the foundational epistemological and Quranic assumptions in Nikoos's criticisms, and how can they be critically evaluated and refuted? Subsidiary questions include:

- How do a critic's pre-existing knowledge and presuppositions influence their understanding and critique of the Quran?
- What is the distinction between external and internal (Quranically-derived) presuppositions in Quranic interpretation?

2. Literature Review

The history of casting doubts on the Quran, prophethood, and revelation is long-standing. In the modern era, responses to such skepticism have been extensive. Direct responses to Nikoos's book include online written debates by Mr. Souzanchi and several academic theses. These theses critically address different sections of Nikoos's work, such as the nature and goals of prophethood (Zare), the historical reliability of the Quran (Pak Aghideh and Alizamani), and specific issues like archaeological objections and the language of the Quran (Qorbanpour and Jaddi). However, a focused critical analysis of the presuppositions presented in the preamble to the book's fourth section, as undertaken in this article, represents a novel contribution.

3. Methodology

This research employs a critical-analytical methodology. It first establishes a theoretical framework for the role of "pre-existing knowledge" (*pish-danesteha*), "presuppositions" (*pish-farzhā*), and "prejudgments" (*pish-davari*) in the process of understanding any text, particularly a divine one like the Quran. The study emphasizes the necessity of distinguishing between external presuppositions (derived from human sciences and personal bias) and internal presuppositions (derived from the Quran's own discourse). This framework is then applied to deconstruct and analyze the specific presuppositions identified in the introductory section of the fourth chapter of Nikoos's book.

4 .Results

The analysis identifies and refutes several key flawed presuppositions in Nikoos's work:

- **Use of Suggestive Language:** Nikoos employs rhetorically charged phrases (e.g., "Can the Quran withstand the blade of criticism?") to create doubt and preemptively frame the Quran as flawed.

- **Desacralization:** The consistent use of non-honorific terms for the Prophet Muhammad and the Quran represents a deliberate attempt to strip these entities of their sacred status for Muslims.
- **Allegation of Causing Discord:** Nikoeee erroneously claims that the Quran's language is not clear and eloquent, leading to contradictory interpretations and sectarian strife, thus blaming the text for the misunderstandings and external factors that historically led to sect formation.

5. Conclusion

The article concludes that the origin of Nikoeee's objections lies in his erroneous epistemological and Quranic presuppositions. While the involvement of pre-existing knowledge in understanding a text is inevitable, the uncontrolled and dogmatic application of unexamined external presuppositions leads to fundamentalist skepticism. A proper approach to the Quran requires a disciplined methodology that differentiates between pre-existing knowledge, presuppositions, and prejudices. Crucially, it must prioritize internal, Quranically-derived presuppositions over external, human-centric ones. By critically examining the "preliminaries" of Nikoeee's critique, this article demonstrates that his foundational assumptions are methodologically unsound and substantively incorrect, thereby undermining the credibility of the specific objections he builds upon them.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

تحلیل انتقادی پیش فرض‌های شبهات قرآنی کتاب «نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت»

حمید قربان پور^{۱*}، حسین جدی^۲

^۱ * استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه گیلان، رشت، ایران، ایمیل: ghorbanpoor1363@guilan.ac.ir

^۲ دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، ایمیل: jeddi.hossein1991@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۰۱

کلیدواژه‌ها:

پیش فرض، شبهات قرآنی، تحریف

عهدین، حجت‌الله نیکویی

هدف پژوهش: هدف اصلی این پژوهش، نقد و بررسی پیش فرض‌ها و ادعاهای بی‌پایه‌ی کتاب «نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت» اثر حجت‌الله نیکویی است که با طرح شبهات غیر مستند، به ویژه در حوزه‌ی اعجاز قرآن، خطاناپذیری قرآن و مسئله خاتمیت، تلاش کرده است تا مبانی اعتقادی مسلمانان را مورد تردید قرار دهد.

روش پژوهش: این پژوهش با اتخاذ روش تحلیلی-انتقادی، پیش فرض‌های نویسنده را ارزیابی و نقد کرده است. در این راستا، استدلال‌های وی در خصوص مبانی نظری نبوت و نقد قرآن مورد بررسی دقیق قرار گرفته و کاستی‌های استدلالی آن آشکار شده است.

یافته‌ها: مطالعه و نقد کتاب نشان می‌دهد که پیش فرض‌ها و ادعاهای نویسنده در موارد متعددی فاقد پشتوانه‌ی استدلالی معتبر و مبتنی بر برداشت‌های نادرست است. مهم‌ترین موارد نقدشده در این پژوهش عبارت‌اند از:

- مصلحت‌سنجی سلیقه‌ای در تعیین حجم قرآن کریم

- عدم طرح مسائل پیش‌پاافتاده و بی‌اهمیت در قرآن

- سازوکارهای برون‌رفت از مسائل محلی و لوکال در قرآن

- نزول تدریجی آیات و نقش آن در پویایی قرآن

- پیش فرض‌های اشتباه درباره کتاب مقدس

- بیان نادقیق دلایل بی‌اعتباری عهدین

نتیجه‌گیری: در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که شبهات مطرح‌شده در کتاب مورد بحث، از اتقان لازم برخوردار نبوده و بر مبانی پیش فرض‌های نادرست و غیرمنطقی استوار شده‌اند. بنابراین، نه تنها نمی‌توانند تأثیری در باورهای اصیل اسلامی داشته باشند، بلکه خود نیازمند بازنگری و اصلاح مبانی فکری هستند.

استناد: قربان پور، جدی، حمید، حسین (۱۴۰۴)، تحلیل انتقادی پیش فرض‌های شبهات قرآنی کتاب «نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت»، پژوهش‌های نوین در

مطالعات علوم انسانی اسلامی، جلد ۴، شماره ۷، ۱۴۳-۱۵۹

<http://doi.org/10.22034/api.2025.2049279.1123>

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه لرستان

۱- مقدمه

بی شک، گستردگی روزافزون فرصت‌های ارتباطی و گستره نفوذ شبکه‌های اجتماعی در دوره معاصر، زمینه ساز تسهیل انتشار شبهات و تشکیکات بوده، و جریان‌ها و افراد مختلفی، با اغراض گوناگون و از بسترهای متنوع، از این فرصت به وجود آمده در مسیر مبارزه با اسلام و قرآن استفاده کرده‌اند. البته آثار منتشر شده که در قالب‌های گوناگون سمعی و بصری، مکتوب و شفاهی نمود یافته‌اند، از یک سطح برخوردار نبوده و نیستند، بلکه بعضاً از قوت و نوعاً از ضعف‌های بنیادینی برخوردارند. اما در این بین هستند آثاری که شبهات آنان، سابقه خاصی در مطالعات قرآن پژوهی ندارد. از جمله کتاب‌هایی که در دو دهه اخیر، نسبت به شبهه پراکنی و القای تشکیک نسبت به بنیان‌های فکری و اعتقادی مسلمانان مبادرت ورزیده، و شبهاتش نسبت به هم سلکانش، از قوت بیشتری برخوردار است، کتاب «نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت»، اثر حجت الله نیکویی است.

نویسنده، در بخش اول کتاب، نبوت عامه، دلایل ناظر به «عمومیت نبوت» و هدایت‌گری الهی نسبت به بندگان و در بخش دوم، نبوت خاصه، «دلایل نبوت پیامبر اسلام» و در بخش سوم، وثاقت تاریخی قرآن را به چالش کشیده و در این زمینه به نشر شبهات مبادرت کرده، و در بخش چهارم نیز، به شکل مصداقی به ایراد اشکال محتوایی نسبت به ابعاد گوناگون قرآن پرداخته است. وی، در آغاز این بخش، با برجسته سازی عنوان «نگاهی نقادانه به قرآن، آیا قرآن عاری از هرگونه اشتباه و تناقض است؟» به طرح سؤالاتی انتقادی و ادعاهایی ساختارشکنانه علیه قرآن کریم اقدام کرده است.

همه این‌ها، در حالی است که از دیرباز، قرآن‌پژوهان مسلمان، به دنبال دفع شبهات و روشنگری نسبت به ابهامات و ابهامات مطروحه پیرامون قرآن بوده‌اند، و عدم اختلاف و تناقض درونی آیات ذیل فقراتی چون «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ خَمِيدٍ» (فصلت، ۴۲) و «... لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» (نساء، ۸۲)، به مثابه یکی از جنبه‌های اعجاز قرآن کریم در ابعاد محتوایی نیز، قلمداد می‌شده است (رک: طباطبایی، ۱۳۶۲، ص ۸۱-۸۳؛ خویی، ۱۳۸۲: ۱۲۸). با این همه، در این مقاله، با تمرکز بر قسمت پیش‌درآمد که به نوعی به مثابه «پیش‌فرض‌های» تشکیکات مستشکل است، نسبت به پاسخگویی به شبهات وی اقدام شده است.

۲. پیشینه

در طول زمان، القای شبهات نسبت به «قرآن، نبوت و وحی» سابقه‌ای طولانی داشته و دارد. در دوره معاصر نیز، به دلیل تقابل عینی جبهه حق و باطل، این مواجهه بسیار شدید و همه جانبه شده است. بدین سان، پاسخ‌گویی به این شبهات نیز سابقه‌ای طولانی دارد. البته افرادی هم به‌طور مستقیم نسبت به مقابله با این کتاب و پاسخگویی به شبهات نگارنده آن، اقدام کرده‌اند. به طور مثال آقای سوزنچی، روش مناظره مکتوب در فضای مجازی را با نویسنده در پیش گرفته است (<https://www.souzanchi.ir/a>). پایان‌نامه‌هایی نیز، در پاسخ به بخش‌های گوناگون شبهات کتاب «نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت» نوشته شده است. از جمله آن‌ها: مهدیار زارع، پیرامون ماهیت و اهداف نبوت، معطوف به بخش اول، پایان‌نامه خانم مهدیه پاک عقیده، با عنوان «تحلیل انتقادی شبهات پیرامون وثاقت تاریخی قرآن» و آقای رسول علیزمانی، پایان‌نامه «مبانی وثاقت تاریخی قرآن کریم» را ناظر به بخش سوم این کتاب نگاشته‌اند. ضمناً در رابطه با مبانی نظری نبوت کتابی با همین عنوان از حسینعلی منتظری و کتاب «پاسخ به شبهاتی پیرامون هم‌اوردخواهی قرآن» و «پاسخ به شبهاتی پیرامون معجزات پیامبران» از همو و مقالاتی پراکنده چون: نقد شبهات باستان‌شناختی قرآن کریم و تحلیل انتقادی شبهات کتاب «نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت» پیرامون زبان قرآن از قربانپور و جدی در رابطه با کتاب مورد بحث نوشته شده‌اند. طبعاً گفتار ناظر به بخش چهارم کتاب، از جمله مقاله حاضر فاقد سابقه در آثار پیشین است. با این همه، پیش از ورود میدانی به طرح شبهات و پاسخ‌های آن، ضرورت طرح اجمالی مباحث پایه‌ای در رابطه با چگونگی پیدایش پیش‌فرض‌ها و سهم آن در فهم آیه‌های قرآنی، اجتناب ناپذیر است. این مطلب از آن روست که نقش پیش‌فرض‌های فهمنده/مفسر در «چگونگی فهم و جهت‌نمایی دلالت آیه‌ها» گفتاری انکارناپذیر است.

۳. اهمیت "پیش‌فرض‌ها" در چگونگی دلالت بخشی آیه‌های قرآنی

آنچه روشن است، مخاطبان قرآن برای فهم متن آن، نمی‌توانند خالی‌الذهن باشند، بلکه با «دنیای فکری» خاصی با متن قرآن مواجه می‌شوند. این فضای فکری می‌تواند متأثر از پارادایم‌ها، پارامترها، اصول مسلم، گزاره‌های قطعی، داده‌ها، اطلاعات، علائق، سلاقیق، معلومات تجربی و ادراکات عمومی باشد که از رهگذر علوم گوناگون (طبیعی، تجربی، نقلی، عقلی، تاریخی، قلبی (شهودی) به دست می‌آیند. فهم مخاطبان، از یک‌سو، مرهون انباشته‌ها و اندوخته‌های مختلف ذهنی آنان است؛ و از سویی دیگر، مدیون تمایز انتظارات، علائق و سلاقیق و پیش‌فرض‌های آنان در مواجهه با متن. به عبارتی می‌توان، فضای ذهنی مخاطبان را ترکیبی از «پیش‌دانسته‌ها»، «پیش‌فرض‌ها» و «پیش‌دوری‌ها»^۱ تلقی کرد که هم‌زمان می‌تواند در هر بخشی از فرآیند مواجهه و فهم، خود را نشان دهد.

لذا، در فهم متن قرآن از یک‌سو، حضور و دخالت «پیش‌دانسته‌ها»، جزو لوازم لاینفک فهم آیات تلقی می‌شوند؛ و از سویی دیگر، وجود «پیش‌فرض‌ها» - به‌طور عام - نیز، اثری انکارناپذیر در فرآیند فهم بر عهده دارند. اما از آن‌رو که متن قرآن، مشتمل بر انواع کاربست‌های زبانی، دلالت‌ها و نشانه‌ها است، «پیش‌فرض‌های قرآنی - تفسیری» نیز، نقش اجتناب‌ناپذیری را در فرآیند فهم، ایفاء می‌کنند. به نظر می‌رسد «پیش‌دانسته»، اساساً می‌تواند در دو معنا به کار گرفته شود: یکم) عام و جامع: به معنای تمامی دانسته‌های عمومی، تصورات پیشین، بدیهیات اولیه و فهم ابتدایی که در پیوند با علوم مختلف «حسی، طبیعی، تجربی، خیالی، عرفی، تاریخی، نقلی، عقلی و شهودی» نمود می‌یابند. دوم) خاص و متعین: به معنای تمامی اصول مسلم و گزاره‌های قطعی علوم که نزد اکثر دانشمندان آن رشته یا گرایش علمی، به مثابه اصول ثابت و مسلم پذیرفته شده‌اند.

بالین‌همه، این نوع گزاره‌های مسلم، به مثابه «اصول موضوعه»، «پیش‌فرض‌ها» یا «فرض‌های پیشین»، در ذهن و ضمیر فهمنده، به عنوان عامل اساسی در اثرگذاری و جهت‌نمایی دلالت‌های متن، نقش‌آفرین‌اند. لذا، التزام به معنای اول، اعم از معنای دوم است و معنای دوم می‌تواند به مثابه پیش‌فرض‌های «مبنایی یا ابزاری»^۲ علوم نیز، تلقی شوند. طبعاً هر پیش‌فرضی، خواسته یا ناخواسته، به نوعی متکی بر سلسله‌ای از پیش‌دانسته‌هاست، اما به لحاظ امکان وجودی پس از تحقق پیش‌دانسته‌هاست.

۳-۱. ارتباط ناگسستنی "پیش‌دانسته‌ها" با "پیش‌فرض‌ها"

ارتباط «پیش‌دانسته‌ها» با «پیش‌فرض‌ها» در فضای ذهنی فهمنده/مفسر، جدایی‌ناپذیر است، به گونه‌ای که در برخی مواقع، تحت عنوانی عام به تمامی فضای ذهنی وی - اعم از «پیش‌دانسته» یا «پیش‌فرض» - قابل اطلاق است. و در مواضعی، با یکدیگر متداخل و مرتبط‌اند و در برخی موارد نیز، از یکدیگر متمایز و جدا هستند. باری، به نظر می‌رسد، ارتباط آن‌ها با یکدیگر از سنخ لازم است و ملزوم؛ اولی ذی‌المقدمه است و دیگری مقدمه؛ اولی متبوع است و دیگری تابع؛ اولی اصل و اجتناب‌ناپذیر است و دیگری متفرع و اصلاح‌پذیر. اولی عمومی و فراگیر است و دیگری خاص و متعین.

گفتنی است پاره‌ای از «پیش‌دانسته‌ها» و «پیش‌فرض‌ها»، به آموزش، فراگیری و ژرفانگری در فرآیند فهم، وابسته نیستند، بلکه از نقاط مشترک تمامی انسان‌ها به شمار می‌آیند که از آن می‌توان به «بدیهیات اولیه» (رک: خسروپناه، بی‌تا؛ ص ۷۶) یاد کرد. اما در مقابل، پاره‌ای از پیش‌دانسته‌ها و پیش‌فرض‌ها، مستلزم کاربرد تفکر و استدلال در فرآیند فهم‌اند. این پیش‌فرض‌های «غیر بدیهی و نظری» نیز به لحاظ ارزش‌گذاری و اعتمادسازی از یکدیگر متفاوت‌اند. شماری از این داده‌ها، مفید «گمان و ظن‌اند»؛ و برخی، مفید «قطع و یقین»؛ و پاره‌ای نیز، با قرائن گوناگونی همراه‌اند که باعث افزایش امکان و احتمال پذیرش می‌شوند. طبعاً

۱. گزاره‌ها و پیش‌دانسته‌های فهمنده، به گونه‌ای که پیش از قرائت رو شمند و مضبوط متن، تمایل داشته باشد که معرفت پیشینی خود را بر متن تحمیل کند، فارغ از اینکه آیا الفاظ متن و قرائن و شواهد ضمیمه آن، سازگاری با آن پیش‌دانسته داشته باشند یا آنکه آن را اساساً طرد کنند (واعظی، ۱۳۹۲، ص ۳۰۹). گرچه، امکان دارد که در برخی موارد، پیش‌دوری مطابق با واقع و درست باشد، اما به هر تقدیر، قضاوتی است که از پشتوانه استدلالی و شواهد و دلایل کافی برخوردار نیست. زیرا در این مواقع، قضاوت و فهم «کلیاتی» از یک موضوع، پدیده، واقعیت و ابژه‌ای، مقدم بر «اجزای» آن است، نه فهم اجزای آن، مقدم بر کل باشد. لذا در مقوله پیش‌دوری، می‌توان گفت به نوعی، اجرای حکم است پیش از وقوع جرم و تخلف؛ یا قضاوتی است پیش از مطالعه و تحقیق؛ یا اتخاذ موضعی است پیش از اطلاع از محتوای موضوعی یا تحقق رخدادی (واعظی، ۱۳۹۳، ص ۲۴۶-۲۴۹).

۲. البته برخی نیز «پیش‌دانسته‌ها» را به «پیش‌دانسته‌های مبنایی» و «پیش‌دانسته‌های ابزاری» تقسیم نموده‌اند (رک: واعظی، ۱۳۹۲؛ ص ۳۰۵؛ حسینی، ۱۳۹۳، ص ۲۷۳-۳۶۰).

برآیند اختلاف در ارزش گذاری پیش دانسته های غیر بدیهی، میزان دخالت و اثر گذاری آن ها را در فرآیند فهم آیات، متمایز می سازد. به عبارتی، «گزاره های نظری و غیر قطعی» (گمان و ظن)، با «گزاره های قطعی» (قطع و یقین) و «گزاره های نزدیک به قطعی»، با هم یکسان نیستند؛ گرچه هر یک در منظومه معرفتی و ارزشی، می توانند در روشننگری و جهت نمایی دلالت آیات، سهیم باشند (برای توضیح وجه تمایز میان قطع حاصل از «علوم تجربی»، «یقین فلسفی» و «قطع منطقی» (رک: جواد آملی، ۱۳۸۹: ص ۱۷۱-۱۷۲).

۳-۲. نقش پیش فرض ها در فهم آیه های قرآنی

ارتباط و نقش «پیش دانسته ها» و «پیش فرض ها» در فهم آیات از دو جهت کلی بیرون نیست؛ یکم) گاهی نقش الهام گری در راستای ادراک لایه های رویین، سطحی و ظاهری فهم آیات را بر عهده دارند. دوم) گاهی نیز از رهگذر قرینه سازی و تأملاتی ژرف اندیشانه می توانند به لایه های زیرین درک آیه ها نائل شوند (واعظی، ۱۳۹۲: ص ۳۰۷) لذا با عنایت به پیدایش «متن قرآن» در یک «جهان فرامتن» و شرایط تاریخی، اجتماعی و فرهنگی، تمامی عوامل و عنا صری که فهم ابتدایی معنای آیه ها را به ارمغان می آورند، بایستی به مثابه فضای ذهنی مفسر، و به منظور تحقق فهم آیات مدنظر باشند (جدی، ۱۴۰۰: ص ۲۲۸-۲۳۰).

دور از انتظار نیست که دخالت ارتجالی یا صرف دخالت پیش فرض ها، در فهم آیات چه بسا به «پیش داوری» یا «تحمیل و تطبیق» یا «تفسیر به رأی» بیانجامد. از همین روست که علامه طباطبائی معتقد است که برای صیانت مفسر از گزند «تحمیل یا تفسیر به رأی»، وی بایستی تمامی اندوخته ها، معلومات و «نظریه های علمی»^۳ خود را «موقتاً» کنار بگذارد و به هیچ نظریه علمی اتکا نرزد (طباطبائی، ۱۴۱۷: ج ۱، ص ۱۰) لذا لازم است که این «پیش دانسته ها» یا «پیش فرض ها» برای فهم آیه «کنترل» و از دخالت ناروای آن ها در فرآیند فهم و انحای دیگر تعاملات با متن پرهیز شود (واعظی، ۱۳۹۲: ص ۳۱۰).

به نظر می رسد در حیطه التزام به مجموعه ای از «پیش فرض ها»، بایستی دو بُعد «شناختی-تفسیری» را از یکدیگر جدا کرد. یکم) پیش فرض های برون قرآنی؛ و دوم) پیش فرض های درون قرآنی (رک: جدی، ۱۴۰۰: ص ۲۳۵). به عبارتی، فارغ از ارزش گذاری- مثبت یا منفی/ایجابی یا سلبی/درست یا غلط/کامل یا ناقص بودن- پیش فرض های مفسر در فرآیند فهم، بایستی در یک نگاه کلی «اصول موضوعه» یا همان «فرض های پیشین» مفسر را به دو نوع عام (بیرونی) و خاص (درونی) تقسیم و آنها را از هم تفکیک کرد. بدان معنا که برای فهم متن وحیانی، علاوه بر وجود «پیش دانسته ها» و «پیش فرض های عام» یا «اصول موضوعه»، بایستی به پاره ای از «پیش فرض های خاص» که از گفتمان درون متنی برخاسته است نیز، ملتزم بود (همان). چه، دور از ذهن نیست، که پیش فرض های عمومی فهمنده- که محصول پیش دانسته های وی از علوم گوناگون است-، نادرست و ناقص باشند که پس از عرضه آن به متن مقدس، تغییر، اصلاح و تکمیل گردند.

زیرا متن قرآنی، موضع گیری های گوناگونی در قبال آن پیش فرض ها اتخاذ و ارائه می نماید؛ گاهی فقط همان «پیش فهم» را امضاء می کند؛ و زمانی هم، ضمن امضاء و تأیید آن پیش فرض، مطلب دیگری را نیز، در عدل آن تصویب می کند؛ و گاهی هم، آن پیش فهم را اساساً ابطال نموده، و مطلب مقابل آن را تأسیس می نماید. لذا کم نبودند افراد و مفسرانی که پیش از مراجعه به متن مقدس، باورهای خاصی را در فضای ذهنی می پروراندند، اما پس از مراجعه به متن وحیانی، یا از آن عقیده بازگشتند یا در صحت آن تردید و تجدیدنظر کرده و از جزم به شک و از عزم به تردید منتقل شده اند (جواد آملی، ۱۳۸۶: ج ۱، ص ۱۷۰).

لذاست که کنترل یا کنارگذاری موقت تمامی اندوخته های علمی و پیش فرض های معرفتی مفسر در این مرحله از فرآیند تفسیر، از نمود و نمادی خاص برخوردار است. بدون شک، التزام به این مطلب، بدان معناست که پیش فرض هایی در جهت دستیابی به فهم آیه های قرآنی، سودمندند که علاوه بر «گزاره های قطعی علوم»، و «اصول موضوعه» از گفتمان متنی قرآن، انبعاث یابند، نه اینکه صرفاً مولود دانش های بشری باشند. گرچه، به کارگیری پاره ای از «گزاره های قطعی علوم تجربی و انسانی» و کارکرد پیش فرض های «مبنایی/اصدوری» یا «ابزاری/دلالتی»؛ و «علوم تجربی، انسانی، ریاضی، منطقی و فلسفی»، در فهم متون،

۳. تئوری های علمی مفسر به آن دسته از باورهایی گفته می شود که برآیند مطالعه، پژوهش و اندیشه، و به مثابه گزاره های مسلم علمی، در ذهن مفسر تثبیت شده اند؛ اما مانند اعتقادات وی، کلی، همه جانبه و فراگیر نیستند (ایازی، ۱۳۷۸: ص ۱۱-۱۲).

واقعی‌انکارناپذیر و اجتناب‌ناپذیر است. اما این مطلب، بدان معنا نیست که برآیند تمامی پیش‌فرض‌های این علوم، بایستی در گام نخست به‌منظور فهم متن قرآنی، اثرگذار و دخیل بوده و به کار گرفته شوند.

با این‌همه، اگر مخاطب/فهمنده قرآن، با سوگیری‌های ذهنی و فضای فکری آکنده از پیش‌فرض‌های ناروا، به سراغ فهم متن قرآن کریم برود، چه بسا دچار شبهاتی بنیادی شود. همانطور که ابن اسحاق کندی، در مظان فروغلتیدن در این دام هرمنوتیکی بود که امام حسن عسکری، وی را از این ورطه رهانید «مَا كَانَ لِيُخْرَجَ مِثْلُ هَذَا إِلَّا مِنْ ذَلِكَ الْبَيْتِ ثُمَّ إِنَّهُ دَعَا بِالنَّارِ وَ أَحْرَقَ جَمِيعَ مَا كَانَ أَلْفَهُ» (رک: ابن شهر آشوب، مناقب، ج ۴، ص ۴۲۴).

۴. شبهات مستشکل در رابطه با "پیش‌فرض‌ها"

مراد از "مبانی و پیش‌فرض‌ها" در این قسمت، سخنان آغازین نویسنده کتاب در بخش چهارم است (نیکویی، ۱۳۹۴: ص ۲۲۷-۲۳۰) که پیش از نقل مصادیق شبهات وی، نسبت به آیه‌های قرآنی، با تکیه بر آن‌ها، بحث خود را ارائه کرده است. این مبانی و پیش‌فرض‌ها، عبارت‌اند از:

۴-۱. استفاده از عبارات القایی جهت ایجاد تشکیک: یکی از شیوه‌های مرسوم مورد استفاده مخالفان در القای شبهات در قالب‌های مختلف دیداری، شنیداری و مکتوب، استفاده از "عبارات القایی" به‌منظور ایجاد تشکیک در اذهان مخاطبان است. تعبیری که فارغ از صحت و سقم محتوایی‌شان با تکیه بر لحن، سیاق و سباق از نظر فکری و احساسی به شکل مستقیم یا غیرمستقیم روی مخاطب اثرات اجتناب‌ناپذیری می‌گذارد. مستشکل نیز از این شیوه، برخوردار بوده و دراثناي سخنانش، بارها از این روش، استفاده کرده که دو قسم از مهم‌ترین جنبه‌های استفاده وی از عبارات القایی عبارت است از:

۴-۱-۱. لحن القایی ناظر به نتایج بحث: مستشکل در بخش چهارم کتاب، با انتخاب عنوان «آیا قرآن عاری از هرگونه اشتباه و تناقض است»، و در قسمت پیش‌درآمد، بایان این نکته که «در بخش اول و دوم این کتاب نشان دادم که دلایل اثبات نبوت محمد و آسمانی بودن قرآن ضعیف و غیرقابل دفاع‌اند و در بخش سوم وثاقت تاریخی متن قرآن را به چالش کشیدم» (همان)، و افزودن این سخن که: «اینک وقت آن است که با هم صفحات قرآن را ورق بزنیم و نگاهی به محتوای آن بیندازیم و ببینیم تا چه مقدار می‌تواند در برابر تیغ نقد مقاومت کند» (همان). به بیان انگیزه خود از طرح مباحث بخش چهارم پرداخته است. بدان معنا که پس از انجام بحث‌های مبانی و مقدماتی در سه بخش نخست، در قالب ایراد اشکال به اصل نبوت عامه از طریق خدشه در برهان‌های وارده در این زمینه، و القای شبهه در بحث نبوت خاصه - یعنی نبوت پیامبر اسلام (ص) -، و ارائه بحث‌های برون‌متنی، شامل بحث‌های تاریخی، خدشه در دلایل تاریخی مرتبط با قرآن و ایراد اشکال به وثاقت تاریخی قرآن، در "فصل چهارم" به ارائه بحث‌های محتوایی و اشکالات محتوایی و مصداقی نسبت به قرآن پرداخته است. آن هم با این ادعا که اشکالات متنی و محتوایی مذکور مُخل و حیانت این کتاب آسمانی است. این معنا با توجه به اولین نکته، از تذکرات سه‌گانه مستشکل در قسمت پیش‌درآمد بخش چهارم کتاب برداشت شده است. آنجا که گفته است: «به اعتقاد مسلمانان قرآن کلام خدا و معجزه جاوید پیامبر اسلام و آخرین و کامل‌ترین کتاب آسمانی است بنابراین نباید خطا و تناقض و سخن خلاف اخلاق و ادب در آن راه داشته باشد»؛ به عبارتی «باید به معنای عام کلمه حق باشد، و این کمترین انتظار ما از یک کتاب آسمانی خصوصاً قرآن است» (نیکویی، ۱۳۹۴: ص ۲۲۷).

بی‌تردید، اصل این نکته درست است و مستشکل بر اساس همین مبنا به ایراد اشکالات ادعایی خود نسبت به قرآن کریم پرداخته است. گرچه، مستشکل این نکته را به‌عنوان تذکر و خالی از هرگونه ارزش‌گذاری و نتیجه‌گیری مطرح می‌کند، اما لحن سخن وی و همچنین عبارات "پسینی" - (بینیم قرآن) تا چه مقدار می‌تواند در برابر تیغ نقد مقاومت کند (همان، ص ۲۲۹) - و "پیشینی" - (آیا به این نتیجه می‌رسیم که قرآن از این عیب و نقص‌ها پیراسته است؟) - (همان) مستشکل در قسمت پیش‌درآمد، مؤید این نکته است که هدف تلویحی ناقد از بیان چنین سخنی این است که قرآن حق نیست و مشتمل بر خطا و تناقض است.

به‌طور مثال وی در عبارات مزبور، به نحوی از روش بحث خود یاد می‌کند که گویی بحث‌هایش از نظر شکلی و محتوایی بدون اشکال و فاقد هرگونه خلل و نقصان است. اینکه گفته شود من در بحث‌هایم نشان دادم قرآن این‌گونه است (همان) نوعی مصادره

به مطلوب و حق به جانب سخن گفتن است! در حالی که در منابع مذکور در بخش پیشینه، بحث های وی به شکلی مستدل و منطقی و مستند، بررسی و نقد شده و پاسخ های قاطعی به وی داده شده است (نک: پیشینه).

۴-۱-۲. تقدس زدایی نسبت به باورهای مسلمانان

یکی دیگر از انحای عبارات القایی وی، نحوه ی یادکرد از پیامبر اسلام و قرآن است. اگرچه، به ستر تحقیق، عرصه نقد اندیشه است و نه انگیزه؛ اما ذکر نام پیامبر گرامی اسلام با تعبیر «محمد» در عبارات مستشکل و یادکرد از قرآن کریم با واژه «قرآن»، بدون هیچ عبارت تشریفی، نوعی کم لطفی از جانب وی نسبت به مقدسات و ارزش های اسلامی به شمار می آید. کمترین ایراد این نحوه از سخن گفتن، قداست زدایی از این مفاهیم عالی و نوعی خلع سلاح کردن عاطفی مخاطب مسلمان نسبت به جنبه های عاطفی و احساسی عقاید و باورهای آنهاست.

۴-۲. مسلم انگاری پیش فرض های ذهنی

مستشکل در نکته دوم از قسمت پیش درآمد، با اشاره به فلسفه بعثت انبیا و اینکه آنها آمده اند تا خلأهای علم و دانش و عقل آدمی در شناخت حقائق مربوط به مبدأ و معاد، فلسفه آفرینش و معنای سعادت و نحوه رسیدن به آن را پر کنند (نیکویی، ۱۳۹۴: ص ۸-۲۲۷)، مدعی شده است: «با این پیش فرض انتظارات ما از قرآن - به عنوان آخرین و کامل ترین کتاب آسمانی که البته مأموریتی جهانی و ابدی نیز دارد - بسیار بالا می رود»؛ و در ادامه به عنوان اولین نتیجه از بحث های خود چنین گفته است: «توقع ما این است که اولاً: قرآن با این حجم کم و محدود به جای پرداختن به مباحث جزئی و پیش پا افتاده، بی اهمیت، مقطعی و محلی به مسائل بنیادین بشریت بپردازد و موضوعات کلان و سرنوشت ساز و حساس را مطرح کند و بینش جهانی داشته باشد» (همان). بسان نکته اول از نکات سه گانه مطرح شده در قسمت پیش درآمد، پیام تلویحی و مراد جدی مستشکل بیان این نکته است که قرآن انتظار او را برآورده نکرده است و فاقد ویژگی های مثبت مذکور و مشتمل بر نکات سلبی و نقصی موجود در کلامش است.

۴-۲-۱. ارزیابی و نقد

قبل از پرداختن به پاسخ سؤال مذکور باید گفت: چنین ادعایی منحصر به مستشکل و کتاب مورد بحث این نوشتار نیست؛ بلکه برخی دیگر که سابقاً به نگارش کتاب هایی بر ضد قرآن و اسلام دست یازیده اند، نیز چنین ادعایی را علیه قرآن مطرح کرده اند (رک: قربان پور، ۱۳۹۶: ص ۶۱-۶۹ و ۷۱-۶۹).

۴-۲-۱-۱. مصلحت سنجی های سلیقه ای در سنجش حجم قرآن کریم

بر چه اساسی، حجم قرآن کم و محدود است؟^۴ این محدودیت با توجه به چه ملاک و محکی احراز شده است؟ اگر حجم قرآن محدود است، آیا معنایش این است که از نظر کمی، بایستی دربردارنده مسائلی می بود، که الآن نیست؟ پرسش هر ناظر بیرونی این است که این مسائل چه هستند؟ به عبارتی دیگر، اگر قرار بر این بود که حجم قرآن محدود نباشد، آن مطالب زیادی که بایستی در قرآن وجود می داشت، چه مطالبی است؟ و با چه ملاکی؟ چه کسانی باید آن را احراز کنند یا تشخیص دهند؟ به عبارتی چه مطالبی با چه ملاکی می بایست جزو قرآن می بود، که الآن نیست؟ و چه مطالبی با چه ملاک و معیاری الان جزو قرآن است که نمی بایست می بود؟

۴-۲-۱-۲. معرفی نکردن مسائل پیش پا افتاده و بی اهمیت در نسبت با آیات قرآنی

چرا وی بدون ارائه هرگونه شاهد و دلیلی با القای چنین سخنی، آن هم در مقدمه بحث، اتهامی این چنینی را متوجه قرآن کرده است؟ بسان عبارت قسمت قبلی، کدام مطالب موجود در قرآن و با چه ملاک و معیاری مسائل پیش پا افتاده، جزئی و بی اهمیت اند؟ مسائل مقطعی و محلی موجود در قرآن کدام اند؟ به فرض پذیرش این نکته که در قرآن چنین مسائلی بنا به دلایل موجهی، وجود داشته باشد، آیا این مسئله قرآن را از پرداختن به مسائل کلان بازداشته است؟ کدام مسائل حساس و سرنوشت ساز مؤثر در

۴. نظر به اینکه مستشکل، دقیقاً مقصود خود را مشخص نکرده، ناگزیر به الهام گیری از روش پاسخگویی به صورت "شیوه سقراطی" بوده ایم. در این روش، گفتگو و احتجاج، بر اساس پرسش و جواب های پی در پی و هدفمند است. بدان گونه که بدون هیچگونه داوری پیرامون نگرش و موضع طرف مقابل، ابتدا با موضع وی همسویی می شود و سپس با طرح پرسش هایی صادقانه و جستجوگرانه، تناقضات دلایل مستشکل آشکار و با استفاده از موضوع و موضع خود فرد، مدعیاتش رد و ابطال می شود.

سرنوشت انسان‌ها هست که در قرآن و روایات به‌عنوان مکمل قرآن، از آن‌ها یاد نشده است؟ آنچه مخل بینش جهانی قرآن است، چیست؟

به طور نمونه، هنگامی که قرآن کریم، سخن از مشاهده‌ی پدیده‌های هستی اعم از آسمان و زمین و حیوانات و گیاهان و... می‌کند. صرفاً در مقام بازگویی مطلب ساده و پیش پا افتاده نیست، بلکه در مقام بیان تأکید بر بُعد "اندیشه‌سازی" انسان است. مثلاً هنگامی که می‌فرماید «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِلَهِ كَيْفَ خَلَقْتَ غَاشِيَهُ» (۱۷). به چگونگی نگرش به شتر فرامی‌خواند که چرا در این شتر نمی‌نگرید که چگونه آفریده شده است؟! بی شک، روی سخن قرآن نگرش سرسری و ساده انگارانه نیست بلکه مواجهه قرآن به "نوع نگرش انسان که همراه با اندیشه ورزی و کنش سازی" است، باز می‌گردد. همانطور که، برخی مفسران ویژگی‌های بسیار ممتاز و متمایز شتر را در نسبت با سایر حیوانات منعکس کرده اند (رک: مکارم، تفسیر نمونه، ج ۲۶، ص: ۴۲۸).

باری، واضح است که عبارات مستشکل، صرفاً سخنان القایی، ادعایی و تشکیکی‌اند که از نظر اهل فن پاسخ‌هایی شایسته و بایسته دارند، اما مستشکل با عباراتی کلی و به شکل پیش فرض، آن‌ها را القا و از کنارشان عبور کرده است. به عبارتی وی در این قسمت دچار اشتباه "مسلم انگاری مبانی" شده است. مبانی و پیش فرض‌هایی که هنوز در ستی، صحت و اعتبارشان اثبات نشده، به‌عنوان اصل موضوعه پذیرفته شده و بر اساس آن‌ها نتایجی گرفته شده است. و البته در تمامی بخش چهارم به شکل منقح و مستدل بحثی ناظر به این پیش فرض‌ها ارائه نشده تا خواننده این گونه اشکال کند که در آینده این پیش فرض‌ها اثبات خواهند شد.

۳-۴. انعکاس مسائل محلی و لوکال در آیات قرآنی

ظاهراً منظور مستشکل از مسائل جزئی، محلی، مقطعی، اشاراتی است که در قرآن به نام افراد، اشخاص، برخی باورهای اعراب، مظاهری از فرهنگ و تمدن عربی و جاهلی شده است که در این مقام می‌توان از دو منظر به این مسئله نگاه کرد که عبارت است از: سؤال از اصل و چرایی این موضوع در قرآن و دیگری راه برون رفت از تبعات و نتایج استفاده از این اصل.

۱-۳-۴. ارزیابی و پاسخ

۱-۱-۳-۴. چرایی طرح مسائل محلی و لوکال در قرآن

یکم) نزول تدریجی قرآن کریم: با توجه به تاریخ قرآن و پیشینه شناسی نزول قرآن، می‌توان این گونه عنوان کرد که یکی از فلسفه‌های یادکرد موارد و مصادیق خاص و محلی در قرآن، نزول تدریجی قرآن کریم است. قرآن کریم به تصریح آیات نورانیش، برخلاف کتاب‌های آسمانی پیشین، در قالب نزول تدریجی به مردم ابلاغ شده است. این نزول تدریجی خود مشتمل بر ابعاد، تبعات و نتایجی است. محققان حوزه مطالعات قرآنی دلایلی چون تقویت قلب پیامبر، تعلیم و تربیت و آمادگی مردم، تحریف ناپذیری قرآن، همگام بودن نزول آیات با حوادث، تامل در محتوای آیات، اظهار عظمت و حقانیت قرآن را برای نزول تدریجی بر شمرده‌اند (رک: محمدی، ۱۳۸۵: ص ۴۳؛ حجتی، ۱۳۸۹، ص ۵۳-۴۶). این نزول تدریجی خود تبعاتی نیز به همراه داشته است. یکی از این تبعات گره خوردن نزول پاره‌ای از آیات با واقعیات زندگی افراد، پیشامدها، موضع‌گیری‌ها و روشن کردن مواضع مسلمانان و پیامبر نسبت به باورها یا اندیشه‌های مخاطبان پیامبر است، که در عرف دانش‌های قرآنی با عنوان اسباب النزول یا شأن نزول از آن یاد می‌شود. وجود اسباب النزول نشانه پویایی و زنده بودن قرآن و جریان داشتن آن در واقعیات زندگی افراد است. بدیهی است در رهگذر اسباب نزول‌ها به حادثه خاص، فردی خاص، باور یا رفتار خاصی اشاره و بر اساس اهداف تربیتی، برخی از آن‌ها تأیید، تصحیح و تکمیل و برخی هم ابطال و رد شده‌اند. واضح است که لازمه چنین سبکی، پرداختن به این امور است؛ زیرا قرآن در خلأ نازل نشده است. قرآن متنی است که به شکل سمعی و شفاهی (و نه مکتوب) و در ارتباط با مخاطب زنده که دارای باورها، عقاید، رفتارها و اخلاقیات خاصی بوده‌اند، شکل گرفته است. بنابراین اقتضای یک متن زنده و پویا و درگیر با واقعیات زندگی مخاطبینش، پرداختن به این نکات است.

دوم) خدای قرآن، در بخش‌های گوناگون از شخصیت‌های اثرگذار تاریخی و حقیقی به اسم یا وصف یا رسم، سخن به میان آورده است. از افراد «نیک کردار» در ابعاد و مسئولیت‌های فردی یا اجتماعی، مانند انبیا و اولیا، لقمان حکیم، اصحاب کهف، و...؛ و

«بدکردار» مانند(قارون، هامان، فرعون و ابولهب و...) افزون بر آن، می توان از اقوام صالح و طالح یا رفتارهای هنجار شناختی یا ارزش شناختی جوامع مختلف- که در قالب «مثال و تشبیه و استعاره» مطرح شده را نیز- یاد کرد.

۴-۳-۱-۲. سازوکارهای برون رفت از طرح مسائل محلی و لوکال در قرآن

فارغ از روایات اندکی که به مثابه احادیث سبب نزول، در خصوص اقسام نزول آیات، تلقی شده اند؛ سایر آیه ها، ارتجالاً و بدون هیچ پیش زمینه ای یا سبب نزولی، در جهت شفاف سازی، آموزش یا عبرت آموزی مردمان عصر نزول، نازل گردیده اند. آیاتی که بیانگر سرگذشت تاریخی امت های پیشین یا حاوی خبرهای غیبی، یا ترسیمی از دورنمای عالم برزخ و بهشت و جهنم و احوالات رستخیز؛ یا اوصاف خدای قرآن است. لذا آیات قرآن، گاهی «با فرض پیش زمینه های نزول»؛ و اغلب «بدون پیش زمینه های نزول» (حکیم، ۱۳۷۸: ص ۳۵-۴۰)، تنزل یافته اند. نوع اول، در مقام تبیین و رفع تحجیر و چگونگی پاسخگویی به رخداد یک حادثه، شبهه و سؤالی فراگیر و اجتماعی در میان مسلمانان بوده؛ و دومی، به صورت ابتدایی و جهت ایضاح احکام و سایر تکالیف مسلمانان. اولی کمترین بخش از آیات وحیانی را شامل می شود؛ و دومی بیشترین را.

اگر بپذیریم که نزول آیاتی از قرآن، در برخی موارد، معلول یک حادثه بوده و به دنبال وقوع یک حادثه مانند «جنگ احزاب، جنگ بدر و ...» نازل شده باشد، اما این موجب نمی گردد که باگذشت زمان، آیات مربوط به این حادثه، بی ارزش شده و حیات خود را از دست بدهند (رک: حاجی ابوالقاسم، ۱۳۹۷: ص ۱۲۲). التزام به این مطلب، از دیرباز میان اصولیان و قرآن پژوهان مسلمان، با ادبیات گوناگونی چون «الغای خصوصیت سبب» یا «مورد، مخصص نیست» یا «العبره بعموم اللفظ لا بخصوص السبب» (سیوطی، ۱۳۹۴: ج ۱، ص ۱۱۰-۱۱۵؛ فرهنگ نامه اصول فقه، ۱۳۸۹: ص ۶۰۹) مطرح شده است. مؤید این قاعده، احادیثی فراوانی است که از سنت رفتاری معصومان (ع)، در الغای خصوصیت مورد، جهت تمسک به عمومیت الفاظ حکایت دارد:

یکم) پیامبر (ص) در خصوص آیاتی که ظاهراً ناظر به قضیه شخصیه است، مانند آیاتی چون: آیه لعان (نور: ۶-۹)،ظهار (مجادله: ۲)، قذف (نور: ۲۳-۲۵)؛ سرقت (مائده: ۳۸)؛ کلاله (نساء: ۱۷۸)، خصوصیت مورد را الغا ساخته و به عمومیت لفظ عمل کرده است (رک: حجتی، ۱۳۸۹: ص ۱۰۳-۱۱۵).

دوم) در احادیث امامیه با تعبیر گوناگونی به این مطلب اشاره شده که «ا شخص، قصص تاریخی، جریان های درونی و بیرونی قلمروی اسلامی، نیکوکاران و بدکاران و...» در هر دوره ی زمانی و مکانی، مصداق و تعین می یابند. پاره ای از این احادیث در خصوص «فرد و یکایک آحاد بشر» و شماری دیگر نیز، در خصوص «اقوام، جریان ها و گروه های اجتماعی» بیان شده اند. امام صادق (ع) در این باره می فرماید: «وَلَوْ كَانَتْ إِذَا نَزَلَتْ آيَةٌ عَلَى رَجُلٍ ثُمَّ مَاتَ ذَلِكَ الرَّجُلُ مَاتَتِ الْآيَةُ مَاتَ الْكِتَابُ وَلَكِنَّهُ حَيَّ جَرَى فِيمَنْ بَقِيَ كَمَا جَرَى فِيمَنْ مَضَى» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۴۷۲) در حدیثی دیگر، در خصوص تطبیق آیات بر «اقوام، جریان ها و ملت ها در بستر تاریخ»، از امام باقر (ع) گزارش شده «لَوْ أَنَّ آيَةً نَزَلَتْ فِي قَوْمٍ ثُمَّ مَاتُوا أُولَئِكَ مَاتَتِ الْآيَةُ إِذَا مَا بَقِيَ مِنَ الْقُرْآنِ شَيْءٌ إِنَّ الْقُرْآنَ يَجْرِي مِنْ أَوَّلِهِ إِلَى آخِرِهِ مَا قَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ فَلِكُلِّ قَوْمٍ آيَةٌ يَتْلُونَهَا» (عیاشی، ۱۳۸۰: ج ۱، ص ۱۰).

به عبارتی، نه تنها بایستی، زنگار و انگاره انحصارگروی آیات قرآنی را از آئینه تابناک آن، در تمامی زمان ها و مکان ها، زدود؛ بلکه اساساً سازوکاری که در طراحی ابعاد دلالتی آیات، از لسان معصومان (ع)، انعکاس یافته، می تواند متناسب با خصوصیات و امتیازهای فردی یا جنبش های اجتماعی؛ یا جریان انحرافی، مصادیق نوینی یابند. لذا این نوع روایات اسباب نزول، صرفاً کارکردی زمینه ای دارند و در مقام ذکر بیان علت حدوث حکم اند، نه ضامن بقای آن. تعبیری که در مجامع روایی در خصوص وجود اشخاص زشت کردار در میان تمامی گروه های اجتماعی، انعکاس یافته، به همین مطلب ناظر است «إِنَّ لِكُلِّ قَوْمٍ سَامِرِي» (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۱، ص ۱۷۲).

پ. خلط میان مخاطبان قرآن: اشکال روشی دیگر مستشکل خلط میان مخاطبان عصر نزول و مخاطبان پسینی قرآن کریم است. وی در بخشی از سخنان خود، دچار نوعی سردرگمی در مخاطب شناسی قرآن شده است. وی در جایی از مقدمه کتاب به گونه ای از مخاطبان قرآن سخن یاد کرده که گویی مخاطبان قرآن همگی اهل ایمان و معتقد به پیامبر و قرآن بوده و دو زانوی ادب در محضر پیامبر نشسته در مقابل کلام خدا و پیامبر مشغول تلمذ و کسب فیض بوده اند. این سخن از آن عبارت مستشکل برداشت شده که گفته است: مؤمنان قرآن را می خوانند تا هم خود و هم جهان هستی را بهتر بشناسند و چه و چه

(نیکویی، ۱۳۹۴: ص ۲۲۸) غافل از آنکه بین مخاطبان امروزی قرآن با مخاطبان عصر نزول خلط کرده است. زیرا برخلاف مؤمنان امروزی باورمند به قرآن، که البته همه مخاطبان قرآن نیستند، مخاطبان عصر نزول نیز یکدست و همسان نبوده‌اند.

به عبارتی مخاطبان پیامبر اعم از موافقان و مخالفان، طیف‌های گسترده و متنوعی را شامل می‌شدند و رفتار با هر کدام اقتضای خاص خود را داشته است. سخن گفتن با کفار معاند و لجوج سبک خود را می‌طلبیده و گفتگو با مؤمنان خاشع و خاضع اقتضای دیگری داشته است. دستگیری از اهل ایمان و راهبری شان به سوی مقصد نهایی نیز به یک شیوه و روش نبوده است. بین مبتدیان و متوسطان و پیشگامان در نحوه هدایت و راهبری تفاوت است. همگی این نکات اقتضای توجّه خاص به مخاطبان خاص، لحاظ قرار دادن روحیات و خلیات مخاطبان خاص در وهله اول و سپس توجه به مخاطبان عام و پرداختن تفصیلی به برخی از افراد، باورها و رفتارها، به دلیل برقراری ارتباط با مخاطب را داشته است.

اما نکته مهم این است که قرآن کریم به دلیل پرداختن به موارد خاص، منحصر به آن موارد نشده است. و این یکی از رمز و رازهای جهانی بودن قرآن و همگانی بودن آن است. یعنی به رغم اشمال بر موارد خاص، به دلیل استفاده از ضامائر خاص، نحوه خاص نقد شخصیت‌ها و نه صرفاً اشخاص، منحصر در زمان و مکان خاصی نشده است. این شبهه از جانب دیگر نواندیشان با عباراتی دیگر نیز مطرح شده است. بدان معنا که قرآن کریم، به دلیل زبان، مکان، آورنده آن و محتوای خاص آن متهم به اختصاص به زمان و مکان خاصی شده است که مجال پرداختن به آن در این مقال نیست (قربان پور، ۱۳۹۶: ج ۱/ ص ۶۱-۵۶).

۴-۴. ادعای تشتت زایی و اختلاف‌افکنی قرآن کریم

دومین نتیجه‌ای که مستشکل از نکته دوم پیش گفته در بحث پیش درآمد از بخش چهارم کتاب، استنباط کرده، ادعایی این‌چنینی است که: «(قرآن باید) به گونه‌ای فصیح، بلیغ و به عبارت دقیق‌تر: گویا و رسا و بدون کوچک‌ترین ابهام و ابهامی سخن بگوید تا قابل برداشت‌ها و تفسیرهای ضدونقیض نباشد» و پس از ارائه پاره‌ای از توضیحات، این مقدمه را این گونه تفسیر و تبیین کرده است: «قرآن قرار است راهنمای عمل آن‌ها در حوزه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی باشد. بنابراین ابهام و ابهام در مطالب آن نه تنها موجب کج‌فهمی ناخواسته بسیاری از انسان‌ها می‌شود، بلکه باعث اختلاف و تشتت آراء و در نتیجه روشن شدن آتش تفرقه جنگ و دعوا می‌شود و این هر دو از مصادیق بارز نقض غرض‌اند» (نیکویی، ۱۳۹۴: ص ۲۲۸). بسان دو نکته اول و دوم از نکات سه‌گانه مطرح شده در قسمت پیش درآمد، پیام تلویحی مستشکل از ذکر این نتیجه‌گیری بیان این نکته است که قرآن به گونه‌ای فصیح و بلیغ سخن نگفته و موجب کج‌فهمی و اختلاف و در نتیجه روشن شدن آتش تفرقه جنگ و دعوا شده است.

۴-۴-۱. تحلیل و ارزیابی

۴-۴-۱. عدم ارائه ملاک فصاحت و شاخص بلاغت: نکته‌ای که در پاسخ به ادعای مستشکل باید گفت این است که فصیح و بلیغ سخن نگفتن قرآن با چه ملاکی به دست آمده است؟ این در حالی است که ادیبان عرب، از گذشته تا به امروز، همواره از وجه فصاحت و بلاغت قرآن سخن گفته و می‌گویند (رک: خطابی، بیان اعجاز القرآن؛ ج ۱، ص ۲۷؛ الجرجانی، دلائل الاعجاز؛ ص ۷۷؛ بنت الشاطی، اعجاز بیانی، ص ۵۴-۹۶) با این همه، مستشکل که به نظر، توانایی رجوع به منابع درجه اول را نیز در حوزه مطالعات اسلامی و قرآنی نداشته و دو منبع اصلی وی در نوشتن این کتاب درس‌نامه علوم قرآنی جوان آراسته و قرآن‌شناسی آیت الله محمدتقی مصباح یزدی است، با کدام پشتوانه ادبی و زبانی مدّعی بلیغ و فصیح نبودن قرآن کریم می‌شود؟ آیا این سخن و اتهام مستشکل به معنای آن نیست که فصحا و بلغای عرب از معاصران پیامبر و افراد قریب به زمان نزول گرفته تا به امروز، نتوانسته‌اند چنین اشکالی را به قرآن ایراد کنند^۵، اما حجت‌الله نیکویی توانسته است؟ اگر این گونه است وی شاهد و سند ادعای خود را با ذکر منابع معتبر و متقن ارائه کند.

۴-۴-۲. نکته دیگر در نقد ادعاهای مستشکل این است که ابهام و ابهام موجود در قرآن کجاست؟ وی می‌بایست با ذکر سند و منبع، بتواند مواردی از این ابهام‌ها و ابهام‌ها را بر شمارد؟! دیگر اینکه به فرض در قرآن کریم ابهام و ابهام وجود داشته باشد، آیا این ابهام و ابهام ذاتی است یا عارضی؟ و آیا این ابهام و ابهام مربوط به مخاطبان کنونی قرآن است یا اینکه مخاطبان عصر نزول

^۵. برای مشاهده واکنش‌های مخاطبان فصیح، ادیب و شاعر معاصر نزول: نک: علوم قرآنی اثر مهدوی راد.

هم دچار چنین مشکلی بوده‌اند؟ به فرض پذیرش شق دوم، آیا در عصر نزول همگان دچار این مشکل بودند یا اینکه برخی هم وجود داشته‌اند که عالم به تمام زوایا و جوانب معنایی قرآن بوده‌اند؟ (که تبعاً این معلمان و مفسران به تبیین این کتاب قیم الهی پرداخته‌اند.) به فرض نبود چنین افرادی، آیا خود پیامبر(ص) که به حکم قرآن، اولین مبین و مفسر قرآن بوده(نحل: ۴۴)، در تبیین و تفسیر ابهامات این کتاب آسمانی کوتاهی کرده است؟ آیا ایشان قرآن کریم، تنها کتاب هدایتگر ابدی بشر را، با ابهام و ابهام به دست آیندگان و افراد پس از خود سپرده‌اند؟^۶

۴-۳-۱- علت برداشت‌های مختلف از قرآن کدام است؟ آیا علت برداشت‌های متکثر عدم فصاحت است؟ آیا این برداشت‌ها در همه دوره‌ها بوده است؟ یکی از علل پیدایش چنین برداشت نادرستی از جانب مستشکل و نظایرش، غفلت از عواملی چون رویکردها و گرایش‌های مختلف تفسیری و نیز اقتضای متن بودن قرآن و چندبعدی قرآن و دسترس مخاطبان به معارف آن به قدر ظرفیت علمی و معنوی خود و زمان‌دار بودن و دوره‌ای بودن اختلافات در برداشت‌هاست. بدان معنا که این مجموع اختلافات با نگاه به تاریخ بلند بالای نزول قرآن تا به امروز به دست خواهد آمد و الزاماً در یک دوره همه این اختلافات تفسیری و تفاسیر متنوع وجود نداشته‌اند.

۴-۳-۴- علت برداشت‌ها و تفسیرهای ضد و نقیض از قرآن کریم چیست؟ آیا اینکه مفسران فرق و مذاهب گوناگون از قرآن برداشت‌های مختلف داشته‌اند، به دلیل عدم فصاحت و بلاغت قرآن است؟ سند این ادعا و مدرک و شاهد مثبت آن چیست؟ این نکته بر کارشناسان علوم قرآنی و تفسیر، معلوم است که علت برداشت‌های مختلف از قرآن، به ضعف در شیوه بیانی قرآن ارتباطی نداشته، بلکه که در اموری دیگر چون: استفاده از منابع مختلف تفسیری و پیمودن شیوه‌های مختلف، روی آوردن به گرایش‌ها و رویکردهای مختلف تفسیری، اتخاذ مبانی متفاوت تفسیری و تفاوت در تبعیت از قواعد مختلف تفسیری ریشه دارد. تفصیل این معنا از منظر اهل فن به اختصار عبارت‌اند از: طبیعت قرآن، دستور قرآن، باورهای اعتقادی مفسران(پیدایش مذاهب و مکاتب)، تکیه بر رأی و عقاید شخصی، نفوذ افکار و علوم غیرمسلمانان در حوزه اسلامی، اختلاف منابع و ابزارهای تفسیر، جهت‌گیری‌های عصری مفسران، تخصص مفسران در علوم خاص و تمایل به آن‌ها(ارضایی اصفهانی، ۱۳۹۰: ص ۲۲-۱۸، همو، ۱۳۸۷: ۳۰/۲-۲۶).

۴-۳-۵- با فرض برداشت‌های متکثر از قرآن، آیا همه برداشت‌های متکثر اعتبار و حجیت دارند؟ قطعاً از بدیهیات متن پژوهی که متکی به سیره عقلا و اصول عقلایی محاوره است، اعتبار نداشتن همه برداشت‌های متکثر از یک متن و به بیانی دیگر حجیت نداشتن همگی برداشت‌ها و ارجحیت داشتن برداشتی بر برداشت دیگر است.

با فرض پذیرش وجود برداشت‌ها و تفسیرهای گوناگون از قرآن، آیا همه این برداشت‌ها به یک‌میزان اعتبار دارند؟ آیا قرآن به گونه‌ای سخن گفته که هرکسی بتواند هر برداشتی اعم از صحیح و سقیم از آن داشته باشد؟ آیا این معنا تحمیل همان قرائت افراطی از باور هرمنوتیکی مبنی بر وجود قرائت‌های متعدد و بی‌شمار، ولو متناقض، از یک متن، به قرآن نیست؟ کدام مفسر و قرآن‌پژوه چنین معنایی را درباره قرآن پذیرفته است؟ آیا فهم قرآن امری ضابطه‌مند و تابع قواعد عقلانی نیست؟ اصولاً مگر می‌توان مانع برداشت‌های گوناگون مخاطبان قرآن شد؟ آیا تعدد برداشت‌ها، محصول ماهیت هر متنی، خاصه متن وحیانی قرآن کریم است؟

این نکته مؤید ناآگاهی مستشکل از فرایند ضابطه‌مند فهم قرآن کریم است. بدان معنا که فهم قرآن کریم تابع پیروی از قواعد و ضوابط تفسیری، مبتنی بر اصول و قواعد عقلایی محاوره و ادبیات عربی است و به میزان تبعیت از این قواعد و پایبندی به ضوابط فهم، برداشت مفسران به حقیقت نزدیک‌تر و خطای آن‌ها کمتر خواهد بود. لذا هیچ‌گاه نمی‌توان داعیه انحصارطلبی یا انسداد فهم داشت، اما می‌توان با ارائه مراحل خردپسند و سازوکارهایی روشمند، عامل برداشت‌های مقبول و مطلوب شد. پذیرش

^۶ اگر چه که ممکن است برخی، محدودیت روایات تفسیری نبوی را یادآور شوند، که در این زمینه هم می‌توان گفت: بر اساس شواهد و اسناد موجود، پیامبر گرامی اسلام تفسیر و تبیین قرآن را در دو سطح عمومی و خصوصی ارائه کرده‌اند. در سطح خصوصی همه معارف موجود در ظاهر و باطن قرآن را به وارثان حقیقی علم خود یعنی امام علی(ع) و از ایشان به سایر حضرات معصومین منتقل کرده‌اند(رک: حکیم، ۱۳۷۸: ص ۵-۲۵۴). لذا محدودیت در دسترسی به میراث علم نبوی در برخی از فرقه‌های اسلامی خللی به مسیر ناب و حقیقی پیروان اهل بیت به عنوان وارثان حقیقی علم نبوی وارد نخواهد ساخت.

وجود برداشت‌ها و تفسیرهای گوناگون را از این جهت می‌توان موجه دانست که برداشت‌های متعدد از آیات قرآن در عرض هم و نقیض یکدیگر نیستند، بلکه برخی از این فهم‌ها در طول یکدیگرند. یعنی نه تنها نافی و ناقض یکدیگر نیستند، بلکه مکمل یکدیگرند. و قرآن هم در سطح ظاهر و هم در سطح باطن، پذیرای برداشت‌های متعدد است. این معنا در لسان دانشیان تفسیر به اشتمال قرآن به ساحت‌های متعدد و متفاوت معنایی نام بردار است (رک: اسعدی، ۱۳۸۵؛ طباطبایی، ۱۳۸۷).

۴-۱-۴. منشا پیدایش فرق چیست؟ اما در ارتباط با پیدایش فرق، مذاهب و مکاتب گوناگون کلامی، تفسیری و فقهی با اندک تسامحی می‌توان علل شکل‌گیری فرق و مکاتب گوناگون را نیز دلایلی چون فهم نادرست از قرآن، دوری از آموزه‌های اهل بیت (ع) به عنوان مفسران حقیقی قرآن، تاثیر اغراض و انگیزه‌های سیاسی، مالی و نیز دخالت پیدایش نهضت ترجمه در دنیای اسلام و باز شدن پای آرا و افکار جدید از بیرون از دنیای اسلام (به طور خاص افکار فلسفی یونان و هندوستان و تفکرات الحادی) به درون دنیای اسلام و زمینه‌سازی پیدایش سوالات جدید و تضارب آرا دانست و نه الزاما نارسایی و ابهام قرآن کریم. به عبارتی چه عامل پیدایش مذاهب و مکاتب کلامی و فرق اسلامی را به عوامل بیرون از جهان اسلام نسبت دهیم و چه به عوامل درون اسلام^۷، (بدان معنا که عامل پیدایش بحث‌های اعتقادی را پس از پیدایش نهضت ترجمه و ورود افکار متنوع فلسفی و الحادی به جهان اسلام بدانیم؛ از آن حیث که ورود این تفکرات جدید زمینه ساز تضارب آرا و شکل‌گیری شبهات اعتقادی و در نتیجه بحث‌های عقیدتی شده باشد، یا اینکه عامل پیدایش این بحث‌ها را در ماهیت باورها و اعتقادات اسلامی و قرآنی بدانیم که در وهله اول در مواجهه قرآن با کفار و مشرکین و در مرتبه دوم به دلیل چالش‌های فکری ایجاد شده میان خود مسلمانان بدانیم)، دخالت داشتن قرآن به دلیل نارسایی در القای مقصود و افهام مخاطب کوچکترین نقشی در این زمینه نداشته است. تنها در یک صورت در پیدایش یا تقویت مذاهب یا جریان‌های کلامی می‌توان برای قرآن نقشی قائل شد و آن هم در مواردی است که هر یک از فرقه‌ها و جریان‌ها برای تثبیت و تایید و اثبات باور خود از آیات قرآن کمک بگیرند که در این مورد هم علت اصلی، دخالت اغراض و هواهای نفسانی به منظور تحمیل آرا و افکار خود بر کتاب الله یا تطبیق آیات بر آموزه‌هایشان از سویی و رعایت نکردن قواعد، ضوابط و اصول تفسیری و دوری از اهل بیت (ع) به عنوان معلمان حقیقی قرآن عامل اصلی شکل‌گیری این جریان‌هاست. در نتیجه قرآن و شیوه‌های بیانی آن بالذات، هیچ دخالتی در پیدایش جریان‌های کلامی و فرقه‌ای نداشته و ندارد.

۴-۵. همسان‌انگاری اعتبار قرآن با تورات و انجیل

مست‌شکل در سومین نکته مقدماتی بخش پیش‌درآمد، با بیان اینکه «به اعتقاد مسلمانان کتاب‌های آسمانی پیرشین (تورات و انجیل) تحریف‌شده و اصالت و اعتبار خود را از دست داده‌اند. به عبارت دیگر تورات و انجیل کنونی را دیگر نمی‌توان کتاب آسمانی دانست» (نیکویی، ۱۳۹۴ ش، ص ۹-۲۲۸) و با ارائه توضیحی این‌چنینی که مسلمانان در پاسخ به چرایی این اعتقاد، ناسازگاری بسیاری از مطالب این دو کتاب با واقعیات علمی، عقلی، اخلاقی و ... موارد متعددی از تناقض‌گویی، سخنان لغو و بیهوده، گاه دور از شأن خدا یا پیامبران حقیقی در آن‌ها را علائم و نشانه تحریف این دو کتاب می‌دانند (همان، با تلخیص، ۲۲۹)، افزوده است: «فرض کنیم که همه این ادعاها درست است، اما سؤال اساسی این است که اگر نگاه مؤمنانه و توجیه‌گرانه را کنار گذاشته و با نگاه محققانه و نقادانه به قرآن نظر کنیم، آیا به این نتیجه می‌رسیم که قرآن از این عیب و نقص‌ها پیراسته است و هیچ سخن باطل، تناقض‌آمیز، لغو و بیهوده‌ای در آن پیدا نمی‌شود؟ آیا همه مطالب آن بدون استثنا مطابق وجدان، اخلاق، فطرت پاک انسانی و سازگار با واقعیات و مسلمات علمی و عقلی است؟»، و آنگاه با بیان اینکه «تأمل در نقدهایی که پس‌از این می‌آید، ما را به پاسخ

^۷ برای آشنایی تفصیلی با این زمینه‌ها نک: درآمدی بر علم کلام، علی ربانی گلپایگانی، ص ۱۱۹-۱۰۹ (درباره علل پیدایش علم کلام) و صص ۱۲۱-۴۲ (درباره تحولات علم کلام)

این پرسش نزدیک می‌کند» (همان، ص ۲۲۹)، تلویحاً به یکسان انگاری قرآن با تورات و انجیل حکم کرده است. بدان معنا که مشکلات تورات و انجیل در قرآن هم به چشم می‌خورد.

۴-۵-۱. تحلیل و ارزیابی:

به نظر می‌رسد در این عبارات مستشکل، حداقل دو اشتباه بنیادین موجود است:

۴-۵-۱-۱. پیش‌انگاره‌ی اشتباه از کتاب مقدس: اشتباه اول مستشکل این است که تلقی وی از کتاب‌های مورد اعتقاد مسیحیان و یهودیان صحیح و دقیق نیست. این نکته با توجه به عبارت «تورات و انجیل کنونی» فهمیده می‌شود. زیرا بر اساس آیات قرآن و روایات اهل‌بیت (ع) آنچه بر موسی (ع) و عیسی (ع) نازل شده بود، تحریف شده‌اند، اما آنچه امروزه در اختیار مسیحیان و یهودیان است، صرفاً تورات منزل بر موسی و انجیل نازل شده بر عیسی نیست. کتاب‌های موجود یهودیان نه تورات که "تنخ" نام دارد و مشتمل بر چهل و اندی کتاب است. "تورات" پنج کتاب نخست از این مجموعه چهل و اندی کتاب است. بنابراین یک مسلمان محقق می‌داند که میان توراتی که قرآن معرفی می‌کند و کتاب مقدس موجود مورد باور یهودیان، از اساس تفاوت وجود دارد.

اگر بنا به تسامح بشود سخن مستشکل را اصلاح کرد باید این گونه گفته می‌شد: عهد قدیم (و نه تورات)، را دیگر نمی‌توان کتاب آسمانی دانست. همچنین است درباره انجیل. انجیلی که قرآن معرفی می‌کند کتابی نازل شده از جانب خدا بر عیسی (ع)، به‌عنوان پیامبری الهی است، اما آنچه امروزه مورد اعتقاد مسیحیان است اولاً اناجیل چهارگانه غیر منزل و نگاشته شده توسط حواریون و سایرین است و نه انجیل منزل بر عیسی. ثانیاً عهد جدید مورد اعتقاد مسیحیان فقط اناجیل نیست، بلکه نامه‌های رسولان، اعمال رسولان و کتاب مکاشفه هم است. لذا بنا بر تصحیح انگاره مستشکل، باید این گونه گفته می‌شد: عهد جدید (و نه انجیل) را دیگر نمی‌توان کتاب آسمانی دانست^۸.

۴-۵-۱-۲. بیان نادقیق از دلایل بی‌اعتباری عهدین: اشتباه دوم مستشکل این است که سخنانش درباره عدم اعتبار و اصالت عهدین القایی، نادقیق و ناکافی است. بدان معنا که اولاً وی با گفتن عبارت «فرض کنیم که همه این ادعاها درست است» مشکل تحریف عهدین را امری فرضی می‌انگارد. گویی که این باور، امری اثبات شده نیست و وی در مماشات و همراهی با باور مشهور میان مسلمانان آن را فرض می‌گیرد. درحالی که واقعیت چیز دیگری است.

دوم اینکه دلایل بی‌اعتباری عهدین صرفاً مشکلات متنی این کتاب‌ها نیستند. مشکلات سندی این کتاب‌ها بسی مهم‌تر و اساسی‌تر از مشکلات متنی‌شان است. تاریخ نگارش بسیاری از کتاب‌های عهدین در هاله‌ای از ابهام است. انتساب بسیاری از این کتاب‌ها به نویسندگانشان نیز مورد تردید محققان است. عهدین تاریخ روشنی ندارند (رک: سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، همو، ۱۳۹۶) نویسندگان بخش‌های مختلفی از عهدین، افراد عادی و معمولی‌اند و اهل کتاب صرفاً ادعای الهی بودن برخی از این متون و همراهی الهام روح‌القدس و عنایت وی به نویسندگان را دارند. مستشکل به‌راحتی از کنار این مشکلات عبور کرده و به سراغ مشکلات متنی رفته است. این در حالی است که مشکلات سندی مذکور در رابطه با قرآن کریم به چشم نمی‌خورد.

به عبارتی مشکل بی‌اعتباری کتاب مقدس ذیل عناوینی چون: الف. فقدان دلیل معتبر بر الهی بودن این کتب، ب. اشکالات محتوایی آموزه‌های این کتب و مغایرت‌شان با ملاک‌هایی چون عقل، علم، تاریخ، پ. دلایل ناظر به تحریف این کتب ج: انفصال

^۸ غفلت از نکته مذکور نشانگر بی‌اطلاعی فاحش مستشکل از بدیهی‌ترین باورهای مرتبط با مطالعات کتاب مقدسی است، که برای شخصی چون وی که مدعی پژوهش و منتقد قرآن کریم است، بسیار ناشایسته و مفتضحانه است. عجیب است کسی که تفاوت انجیل و اناجیل را نمی‌داند، اما به قیاس قرآن و کتاب مقدس می‌پردازد.

تاریخی مؤلفان با زمان نزول و پیدایش کتاب. ت. فقدان دلیل بر خاتمت آموزه‌های این کتب ث. و درنهایت دلایل موجود در این کتب مبنی بر پیشگویی بر نبوت پیامبر خاتم است که همگی مبین بی‌اعتباری این کتب است.^۹

۵. نتیجه:

۱. منشأ پیدایش سؤالاتی انتقادی و تشکیکات نویسنده کتاب "نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت" دانسته یا نادانسته، مبانی و پیش‌فرض‌های نادرست معرفت‌شناختی و قرآن‌شناختی وی است. گرچه، همراهی پیش‌دانسته‌ها و پیش‌فرض‌ها در فضای ذهنی فهمندگان، مقوله‌ای اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌شود، اما دخالت ارتجالی یا مسلم‌انگاری آن‌ها، به طرح شبهات بنیادگرایانه و ادعاهای ساختارشکنانه مؤلف علیه قرآن کریم انجامیده است.

۲. در فرآیند فهم هر متنی، خاصه متن وحیانی، مرزبندی میان سه حیطه متمایز «پیش‌دانسته‌ها»، «پیش‌فرض‌ها» و «پیش‌داوری‌ها» الزامی است. حضور «پیش‌دانسته‌ها» برای ادراک هر متنی نیز، غیرقابل‌انکار است. اما سازوکار چگونگی دخالت «پیش‌فرض‌ها» ست که می‌تواند موجبات فهمی صحیح، جهت‌دار و اثرگذار باشد. به نظر می‌رسد، در مواجهه با متن وحیانی، دو بُعد شناختی-تفسیری از هم قابل تفکیک‌اند: یکم) پیش‌فرض‌های برون قرآنی؛ و دوم) پیش‌فرض‌های درون قرآنی. بدان معنا که برای فهم متن وحیانی، علاوه بر وجود «پیش‌دانسته‌ها» و «پیش‌فرض‌های عام»؛ بایستی به پاره‌ای از «پیش‌فرض‌های خاص» که از گفتمان درون‌متنی برخاسته است نیز، ملتزم باشیم.

۳. مهم‌ترین شبهات مستشکل در رابطه با پیش‌فرض‌های قرآن شناختی وی، شامل موارد: «استفاده از عبارات القایی جهت ایجاد تشکیک»، «تقدس‌زدایی نسبت به باورهای مسلمانان»؛ «مسلم‌انگاری پیش‌فرض‌های ذهنی»، «انعکاس مسائل محلی و لوکال در آیات قرآنی»، «ادعای تشکیک زایی و اختلاف‌افکنی قرآن کریم» و «همسان‌انگاری اعتبار قرآن با تورات و انجیل» است.

۴. پاسخ به این تشکیکات ذیل عناوین: «مصلحت‌سنجی‌های سلیقه‌ای در سنجش حجم قرآن کریم»؛ «عدم معرفی مسائل پیش‌پاافتاده و بی‌اهمیت در نسبت با آیات قرآنی»، «سازوکارهای برون‌رفت از طرح مسائل محلی و لوکال در قرآن»، «نزول تدریجی آیات وحیانی»، «پیش‌انگاره‌ای اشتباه از کتاب مقدس» و «بیان نادقیق از دلایل بی‌اعتباری عهدین» قابل بازجستن است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۹ جهت آشنایی تفصیلی با این نقدها نک: سیر تحول کتاب مقدس از محمد شمس، درآمدی بر کتاب مقدس و الهیات مسیحی از محمد ضیا توحیدی، عهدین، قرآن و علم از موريس بوكای، خطاناپذیری کتاب مقدس از محمد حقانی فضل، تبارشناسی کتاب مقدس از حسین کلباسی، خاستگاه عهد جدید از آدولف فون هارناک، مسیحیت و بدعتها از جوآن گریدی، ریشه‌های مسیحیت در اسناد بحر المیت از ژان دانیلو، مسیحیت‌شناسی تحلیلی از محمد کاشانی، مسیحیت‌شناسی تطبیقی از حمید زیبایی نژاد، کتاب مقدس از عبدالرحیم سلیمانی، مسیحیت و صدسوال بی‌پاسخ از خطاب المصری، ناگفته‌های کلیسا از گروهی از نویسندگان.

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم
۲. اسعدی، محمد، سایه ها و لایه های معنایی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۵.
۳. ایازی، محمدعلی، تأثیر شخصیت مفسر در تفسیر قرآن، صحیفه مبین، شماره ۲، ۱۳۷۸.
۴. بنت الشاطی، عایشه، اعجاز بیانی قرآن، ترجمه حسین صابری، انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۷۶.
۵. جدی، حسین، تبیین نظام وارده معنایی قرآن کریم، رساله دکتری، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۴۰۰.
۶. الجرجانی، عبدالقاهر بن عبدالرحمن، دلائل الاعجاز؛ قاهره، دار الکتب العربی، ۱۹۹۵ م
۷. جوادی آملی، عبدالله، تسنیم، قم، اسراء، ۱۳۸۹.
۸. سرچشمه / اندیشه؛ محقق: رحیمیان، قم، اسراء، ۱۳۸۶.
۹. حاجی ابوالقاسم، محمد، فرا عصری بودن قرآن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷.
۱۰. حجتی، محمدباقر، / سیاب نزول؛ تهران، نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹.
۱۱. تاریخ قرآن، تهران، نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹.
۱۲. > سنی، حمید رضا، عوامل فهم متن در دانش هرمنوتیک و علم / صول / استنباط از دیدگاه پلریکور و محقق اصفهانی؛ تهران، هرمس، ۱۳۹۳.
۱۳. حکیم، محمدباقر، علوم قرآنی؛ ترجمه: محمدعلی لسانی فشارکی، تهران، تبیان، ۱۳۷۸.
۱۴. خسروپناه، عبدالحسین و جمعی از محققان، / صلاح نامه فلسفه؛ قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، قم. بی تا.
۱۵. خطابی، حمد بن خطاب، بیان اعجاز القرآن؛ محقق: خلف الله، دار المعارف، مصر، ۱۹۷۶ م
۱۶. خوئی، سید ابوالقاسم، بیان در علوم و مسائل کلی قرآن، مترجم: نجمی، محمدصادق، سمت، تهران، ۱۳۸۲.
۱۷. رضایی اصفهانی، محمد علی، درسنامه روش های تفسیر قرآن، مرکز ترجمه و نشر المصطفی، قم، ۱۳۹۰
۱۸. منطق تفسیر، ج ۲، مرکز ترجمه و نشر المصطفی، قم، ۱۳۸۷.
۱۹. سلیمانی اردستانی، عبدالرحیم، بررسی متنی و سندی متون مقدس یهودی-مسیحی، سمت، تهران، ۱۳۹۶.
۲۰. کتاب مقدس: ویراست جدید، کتاب طه، ۱۳۹۶.
۲۱. السیوطی، جلال الدین، / إیتقان فی علوم القرآن، مکتبه المدینه، ۱۳۹۴ ق.
۲۲. طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، جامعه‌ی مدرسین، ۱۴۱۷ ق.
۲۳. اعجاز قرآن، مرکز نشر فرهنگی رجاء، تهران، ۱۳۶۲.
۲۴. طباطبایی، حیدر، پژوهش تطبیقی در بطون قرآن، پژوهشهای تفسیر و علوم قرآن، قم، ۱۳۸۷.
۲۵. طبرسی، احمد بن علی، الإحتجاج علی أهل اللجاج؛ مشهد، نشر مرتضی، ۱۴۰۳ ق.
۲۶. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی؛ المطبعة العلمیة، تهران، ۱۳۸۰ ق.
۲۷. قربان پور، حمید، اساطیر الاولین، زرنوشت، تهران، ۱۳۹۶.
۲۸. کلینی، محمد بن یعقوب، / الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ ق.
۲۹. محمدی، محمد حسین، تاریخ قرآن، قم، مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۵.
۳۰. مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، فرهنگ نامه / اصول فقه، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۹.
۳۱. نیکویی، حجت الله، نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت، نسخه الکترونیکی، ۱۳۹۴.
۳۲. واعظی، احمد، نظریه تفسیر متن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۲.
۳۳. درآمدی بر هرمنوتیک، قم، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۳.